

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОДІЛЬСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХІВНОЇ СПАДЩИНИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядається еволюційний процес формування архівів на Поділлі в ХІХ – на початку ХХ ст., охорона архівної спадщини на початку ХХ ст., законодавче оформлення необхідності збереження архівних матеріалів у період Української революції.

Ключові слова: духовенство, архівна справа, архів, Поділля, охорона пам'яток, Архівна комісія, Ю. Й. Сіцінський, П. В. Клименко.

На сьогодні актуальним є вивчення історії архівної справи в Україні. У повній мірі це стосується і Поділля. Дотично цього питання торкалися в своїх працях О. М. Завальнюк [1], О. О. Нестуля [2], А. М. Трембіцький [3] та ін. Проте спеціалізовано цієї проблеми дослідники не торкалися. Мета статті – до певної міри дослідити поставлену проблему.

Протягом більшої частини ХІХ століття збереження архівної спадщини часто носило виробничий характер і не мало на меті пам'яткоохоронних цілей. В установах зберігалися документи, які розкривали попередню її діяльність. Це можна чітко проілюструвати на прикладі духовного відомства.

Матеріали, які стосувалися діяльності церков Подільської єпархії (метричні книги, сповідні розписи, журнали засідань, а також «старі уніатські метричні книги») передавалися на зберігання до архівів духовних правлінь повітів або архіву консисторії. За їх збереженням відбувався постійний нагляд: проводилися ревізії, духовні правління звітували перед консисторією, єпископом. Перша відома нам ревізія архівів духовного відомства датується 1844 роком і стосувалася вона архіву Подільської духовної консисторії. На той час там знаходилося: метричних книг (1796-1843 рр.) – 614 томів, сповідних розписів (1796-1843 рр.) – 614 томів, «старих уніатських метричних книг» (до 1796 р.) – 1475 томів, журналів засідань консисторії (1800-1843 рр.) – 53 томи, візит на церковні землі – 70 томів і т.д. Загалом на той час в архіві знаходилося 34025 справ, які датувалися 1795-1843 роками [4].

1860 року, для кращого зберігання документів у консисторії було облаштовано полиці для їх зберігання [5], що свідчить про сприйняття

архівних пам'яток як цінних документів про минуле релігійне життя на Поділлі.

Запроваджено було і посаду архіваріуса. Так, з 1856 р. ним був колезький секретар Ананій Маркевич [6], а з 1876 року – Чирський [7].

Доступ до архівів духовного відомства був досить обмежений. Так, 1865 року до Подільської духовної консисторії надійшло прохання ректора Подільської духовної семінарії про надання дозволу роботи з архівними документами [8].

Вперше серйозний підхід до упорядкування архівних документів зустрічаємо 1863 року. Тоді архів консисторії, на основі указу Синоду від 15 вересня 1862 року за №4599, розбирали протоіереї П. Троїцький, Ю. Лотоцький та архіваріус А. Маркевич [9]. Наступного разу це відбулося 22 червня 1875 року, коли документи розглядали протоіереї Євген Струмінський, Симон Карчевський, Мойсей Доронович, Федір Войтковський та губернський архітектор Дмитро Освальд [10]. На той час в архіві знаходилося 41168 справ, зокрема за 1795-1800 рр. – 834 справи та за 1800-1874 рр. – 40334 [11]. Документи за 1795-1865 роки були описані, зв'язані та розкладені по полицях [12]. Інші матеріали ще не були впорядковані.

1875 року до єпископа надійшло прохання від обер-прокурора надати інформацію про стан архівів духовного відомства. Це прохання було передане консисторії, яка 15 квітня того ж року розіслала наказ по духовним правлінням єпархії прозвітувати про стан їхніх архівів [13]. Нам достеменно відомо, що надійшли звіти Грановського, Свято-Троїцького Кам'янецького, Немирівського, Бершадського, Свято-Троїцького Надзбруцького, Барського, Коржевецького, Шаргородського, Вінницького та Головчинського монастирів [14].

Велику увагу на охорону архіву Подільської духовної консисторії звертали і в 1917-1920 роках. Так, 3 жовтня 1919 року Департамент православної церкви надіслав лист консисторії, в якому йшлося: «На чч. 12558, 12994 і 14022 від 11, 21 серпня б. р. і 30 вересня того ж р. Департамент Православної Церкви пропонує Духовній Консисторії згідно Наказу Міністерства Сповідань зачекати з продажем архівного паперу до загального вирішення справи про архіви законодавчим шляхом» [15]. Того ж дня на адресу Подільської духовної консисторії від Департаменту православної церкви надійшов лист із закликом зробити через благочинних розпорядження місцевому духовенству про вжиття заходів щодо охорони старожитностей, у тому числі й архівних документів. Також священникам пропонувалося звернутися до селянства, закликаючи їх зберігати в цілісності архівні документи [16].

Як бачимо консисторія та духовні правління Подільської єпархії приділяли велику увагу збереженню документів, які стосувалися релігійного життя Поділля кінця XVIII–XIX ст. Саме на основі цих матеріалів був сформований величезний фонд 315 Державного архіву Хмельницької області («Подільська духовна консисторія»).

Велику роль для розвитку архівної справи на Поділлі відіграло створення архіву при Подільському єпархіальному історико-статистичному комітеті. У його Статуті вказувалося, що архів складається з «рукописних актів, які відносяться до історії Поділля, а також з паперів і справ історико-статистичного комітету». До формування власної збірки документів Комітету підштовхував відомий історик та пам'яткоохоронець Юзеф Ролле, який переконував М. В. Сімашкевича та М. І. Яворовського сформувати фонд матеріалів за рахунок державних та приватних архівів, проводити археографічну роботу, видавати збірки документів та матеріалів [17]. Це усвідомив протоієрей Митрофан Сімашкевич. 30 серпня 1883 року, будучи ректором Подільської духовної семінарії, він виступив за припинення видання історико-статистичних описів, сконцентрувавши увагу на зборі, обробці та виданні історичних матеріалів (судові декрети, фондушні листи, єпископські та патронатські власницькі записи, детальні описи церков і їх майна і т. п.) [18].

Про формування фондів архіву Комітету нам дає уявлення згадка М. І. Яворовського, який згадував про велику кількість церковно-істо-

ричних, статистичних, юридичних рукописних матеріалів другої половини XVIII ст., які надійшли від колишньої Кам'янецької та Брацлавської уніатської консисторії [19].

Ми маємо в розпорядженні опис архіву Подільського церковного історико-археологічного товариства Юхима Йосиповича Сіцінського. На початку XX ст. там знаходилося 269 документів XVIII – початку XX ст. [20].

Проводилося Товариством і дослідження зібраних документів. Юхимом Сіцінським було оформлено 98 карток з палеографічним розбором документів XV-XIX за списком І. М. Каманіна, які знаходилися переважно в Давньоосховищі (музеї Товариства) [21].

Проте основна діяльність по збереженню архівної спадщини була розпочата в 1917-1920 роках. Саме в цей час документи були піддані інтенсивному нищенню, що викликало адекватну реакцію пам'яткоохоронців. Більшовицька агітація за принципом «Грабуй награване» та люмпенізація населення і військових призводили до нищення приватних та духовних архівів. Це призводило до непоправних втрат у галузі збереження історико-культурної спадщини України.

Провідну роль у збереженні архівної спадщини на Поділлі відіграли такі визначні пам'яткоохоронці як Пилип Клименко, Юхим Сіцінський, Леон Б'ялковський, Йосип Пеленський та ін.

Пилип Васильович Клименко прибув до Кам'янець-Подільського наприкінці 1918 року. 30 грудня 1918 року його було призначено екстраординарним професором Кам'янець-Подільського державного українського університету по кафедрі історії [22]. Згідно протоколу комісії по розподілу професорів по розрядах 23 травня 1919 року займав посаду декана історико-філологічного факультету, на яку був призначений І. І. Огієнком 5 лютого того ж року. 1919 року П. В. Клименко був обраний членом Подільського церковного історико-археологічного товариства. Навесні 1919 року за ініціативою ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету, міністра освіти, а згодом міністра сповідань УНР Івана Огієнка та Пилипа Клименка було створено Архівну комісію, яка мала фахово упорядковувати архіви університету, Кам'янець-Подільського та Поділля, започаткувавши збереження архівних фондів та колекцій, які залишилися без власників. До складу цієї комісії увійшов Юхим Сіцінський.

Юхима Йосиповича завжди цікавила пам'яткоохоронна справа. 12 травня 1917 року в Києві відбулися перші збори Центрального комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва України, які схвалили проект Статуту і обрали дійсних членів. Вони реєстрували та досліджували, зберігали та реставрували пам'ятки, створювали бібліотеки, архіви, музеї [23]. Вже влітку Ю.Й. Сіцінський став членом створеного 28 квітня 1917 року у Вінниці Подільського товариства охорони культурно-історичних цінностей, яке проводило «збір і дослідження пам'яток у місцях їх зберігання» [24].

Архівна комісія, до складу якої крім згаданих осіб увійшли члени Подільського церковного історико-археологічного товариства О. З. Неселовський, П. Г. Клепатський, Л. Б. Б'ялковський, захищала від руйнування архівосховища, ініціювала переміщення до Кам'янець-Подільського державного українського університету особливо цінних архівосховищ, яким загрожувало знищення [25]. Так, 13 травня 1919 року Архівна комісія звернулася із заявою до Ради професорів Кам'янець-Подільського державного українського університету, в якій обґрунтовувалася необхідність звернення до Кам'янець-Подільського Революційного комітету з проханням про передачу архіву «Жандармського управління та Наукового архіву Кам'янець-Подільського окружного суду». У документі вказувалося, що архіви ці потрібні для «закладання ученого архіву при Кам'янець-Подільським Державнім Українським Університеті з метою досліджування громадського руху на Україні в XIX столітті» [26].

4 серпня 1919 року Юхим Сіцінський та Л. Б. Б'ялковський на засіданні Комісії зробили доповіді про архівну справу в Росії та Західній Європі. На основі заслуханого Комісія виробила звернення до товариша міністра народної освіти Н. Я. Григорієва та проект закону «Про державну охорону пам'яток старовини і мистецтва», яким передбачалося заснування губернських архівних комісій, вилучення з крамниць міста поданих на продаж документів з подальшим розслідуванням і визначенням їх походження та місця зберігання, підготовки архіваріусів шляхом створення вищої археографічної школи на зразок французької «Ecole des chartes» [27]. У зверненні до Н. Я. Григорієва вказувалося: «В останні часи брак паперу та нестача коштів на утримання служачих деяких установ загрожують архівам

цих установ, документи яких можуть бути продані або знищені вивірванням з них чистих листів паперу. При цьому загинуть акти, які мають історично-наукову цінність. Щоби не допустити цього, потрібно негайно заборонити безоглядне нищення або продаж архівів. Разом з тим, визнається необхідним упорядкувати архівну справу так, аби догляд і збереження архівів на певній території доручалися постійній комісії, в склад якої б входили знавці архівного діла та археографи...» [28]

22 серпня 1919 року на сторінках газети «Україна» з'явився лист доктора Йосипа Пеленського, голови архівно-музейного відділу Подільської губернської народної управи, члена Ради Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток Ю. Александровича, віце-директора Державного військово-історичного музею М. Обідного, викладачів Кам'янець-Подільського державного українського університету, членів Подільського церковного історико-археологічного товариства Ю. Й. Сіцінський і Л. Б. Б'ялковський та ін. до Голови Ради народних міністрів, Трудового конгресу, Міністерства народної освіти, де наголошувалося на необхідності виробити мережу державних архівів і через них з допомогою місцевих органів влади організувати охорону пам'яток. Особливо наголошувалося на необхідності терміново вжити заходів щодо охорони архівів усіх сповідань, в яких зберігалися найбільш цінні документи. Керівництво цією роботою пропонувалося передати Головному управлінню мистецтв та національної політики, яке б серед перших заходів мало організувати фахові експедиції, що зібрані б розграбовані в ході селянських виступів та військових дій пам'ятки з палаців та церков [29].

Дещо раніше, 13 серпня, під впливом пам'яткоохоронців, серед яких чільне місце посідало духовенство, Головуправління звернулося з обіжником «До всіх підлеглих установ Міністерства освіти і мистецтва та до місцевих самоврядувань, народних управ». З огляду на важливість документу наведемо його повністю: «В ці тяжкі часи руїни, яка проводиться більшовицькими бандами та їх прихильниками, гинуть неоціненні скарби нашої науки і культури, а саме: книгозбірні, архіви, музеї, колекції старовини і т.п. Ці матеріали переховуються в церквах, костьолах, державних та громадських установах та маєтках приватних власників і тому більшовики, ніби борючись з «буржуями», а в

дійсності грабуючи, нищать ці незвичайної наукової вартості національні скарби, які так необхідні для розроблення української науки і мистецтва. Більшовики добре знають, що такою руїною вони остаточно обкрадуть не тільки матеріальне добро народу, але й духовне, знищивши всякі ознаки і показники минулої української культури і науки. Цій провокаторській праці більшовиків піддаються несвідомі громадяни та козаки української армії, котрі приймаючи польські бібліотеки і архіви за ворожі установи української державності, домагаються нищення цих матеріалів і тим самим сприяють ганебній роботі більшовизму. Щоб зберегти те, що ще залишилось від цілковитого знищення і розграбунку, пропоную вам: 1) вжити всіх відповідних заходів аби зберегти перераховані вище національні цінності, які перебувають у небезпеці, повідомляти кожен раз про вжиті заходи Міністерства народної освіти; 2) при всяких можливих випадках роз'яснювати, як громадянам, так і козакам Української армії про ту шкоду, яка робиться національному добробуту Держави нищенням бібліотек і архівів; 3) про всякий випадок небезпеки, яка загрожує тим чи іншим архівам, музеям, колекціям і бібліотекам і т. ін. повідомляти негайно Міністерство освіти» [30].

19 серпня 1919 року Міністерство народної освіти звернулося до П. В. Клименка з пропозицією очолити Відділ охорони пам'яток старовини та мистецтва. В листі товариша міністра Н. Я. Григорієва вказувалося: «Відсутність в сучасний момент фахівця по справах охорони пам'яток старовини й мистецтва в Головному управлінні мистецтв гальмує заходи Міністерства Народної освіти щодо захисту пам'яток старовини та мистецтва і особливо архівів від руйнації. Мною накреслено низку заходів, аби запобігти майбутній шкоді від необережного поводження з цими, наукової вартості, цінностями, але, за відсутністю необхідних фахових людей, змушує мене звертатися до Вас, Високоповажний Пане Професоре, прийти на допомогу цій справі, прийнявши на себе тимчасове керування Відділом охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв, а також організацію Архівної комісії для вироблення засобів охорони архівів» [31]. Отримавши позитивну відповідь, міністерство 20 серпня затвердило його на посаді (в документі вказується, що на посаді він з 14 серпня) [32].

29 серпня 1919 року за ініціативою П. В. Клименка Міністерство внутрішніх справ направило до місцевих органів влади розпорядження, згідно якого їм доручалося здійснювати догляд і захист пам'яток «від знищення, псування і продавання» [33]. Наступного дня циркулярним розпорядженням, підписаним П. І. Холодним та П. В. Клименком, «взяти під свій догляд всі пам'ятки старовини та мистецтва, охороняти їх від знищення, псування й продавання в руки скупників для вивозу за кордон» зобов'язувалися також губернські та повітові комісари народної освіти. Незабаром міністерство направило на місця розроблений П. В. Клименком обіжник, в якому губернським та повітовим комісарам давалися додаткові пояснення та інструкції щодо пам'яткоохоронних заходів, які вони мали терміново вжити. Зокрема їм пропонувалося «через учителів оповістити населення, що всі старовинні речі: картини, книжки, документи, посуд мають велику цінність і повинні зберігатися, доки їх не викупить держава». Розуміючи, що на місцях нерідко не було спеціалістів, які б могли визначити історико-мистецьку цінність речей, П. В. Клименко як вихід з такої ситуації розглядав практику виїзду у віддалені райони експертів Відділу охорони пам'яток [34].

30 серпня 1919 року наказом Міністерства народної освіти №9 було створено Архівну комісію в складі Головного управління мистецтв та національної культури: «Для вироблення інструкцій по охороні пам'яток старовини й мистецтва і керування справами охорони архівів, музеїв і великих збірок старовинних речей, наказую утворити Архівну комісію при Міністерстві народної освіти з оплатою згідно коштів державним асигнуванням під головуванням професора Клименка в складі слідуєчих осіб: професор д-р Йосип Пеленський, приват-доцент прот. Євфим Січинський, прив. доцент Леон Бялковський, юри-сконсул Міністерства народної освіти М. Альтер, представник Губерніальної народної управи, представник міської управи, представники міністерства юстиції, внутрішніх справ, земельних справ, преси й інформації, народного господарства, військового міністерства, проф. Боберського, д-ра Кревецького, Мих. Гаврилюка, д-ра Осипа Назарука» [35]. Представники цієї ж Комісії увійшли до складу Комісії по утворенню статуту Національного архіву в місті Києві [36].

За короткий час комісія формулювала низку невідкладних завдань у дорученій їй царині:

1) Прийняття урядом «закону, що охороняв би пам'ятки старовини та мистецтва під загрозою грошових кар і тюрми за знищення й вивіз»;

2) заснування губернських архівних комісій;

3) повернення з крамниць м. Кам'янця проданих туди документів;

4) вироблення інструкцій для аналізу архівних справ, а також для повернення «культурно-історичних предметів, розграбованих в панських маєтках»;

5) заснування на Поділлі та Волині посади «особливого комісара для охорони пам'яток старовини та мистецтва»;

6) виділення під архівне сховище вежі Стефана Баторія, комплексу «Кам'янецька фортеця»;

7) започаткування профільного часопису «Українська старовина» для актуалізації роботи із охорони культурно-історичної спадщини, залучення до неї широкого громадського активу» [37].

У вересні 1919 року Петро Холодний та Пилип Клименко звернулися до міністра сповідань, ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету Івана Огієнка з листом, в якому просили його «зробити розпорядження, щоб пани-отці оповістили населення про заховання всяких книжок, документів, картин та інших старовинних речей, які мають велику цінність та узагалі вживали всякі законні заходи щодо охорони культурно-історичних пам'яток у залишених панських маєтках або розграбованих селянами» [38]. 3 жовтня 1919 року згідно розпорядження міністра сповідань до духовних консисторій був направлений циркуляр, в якому пропонувалося «зробити через благочинних розпорядження місцевому духовенству аби ним було вжито заходів щодо старовинних речей і взагалі культурно-історичних пам'яток у залишених панських маєтках або ж пограбованих селянами; між іншим пропонувати духовенству звернутися до селянства з відозвою про заховання в цілості всяких книжок, картин, документів і т. ін.» [39].

Одночасно при цих заходах при Міністерстві освіти та мистецтв було запропоновано посаду комісара по охороні пам'яток церковної старовини, яку обійняв відомий археолог та історик мистецтва Йосип Пеленський.

Великі сподівання П. В. Клименко пов'язував з прийняттям Радою Народних Міністрів УНР розробленого членом Архівної комісії М. Альтером проекту закону «Про охорону пам'яток

старовини та мистецтва». Проектом передбачалося взяти під охорону історико-культурні скарби українського народу під захист держави та визначалися санкції до порушників умов їх зберігання. У пояснювальній записці «До законопроекту про державну охорону пам'яток старовини та мистецтва», з якою 15 вересня 1919 року до Ради Народних Міністрів УНР звернувся П. В. Клименко та міністр народної освіти Н. Я. Григорієв, глибоко аргументувалася необхідність його термінового затвердження: «На Україні нищення пам'яток старовини і мистецтва завдяки суспільно-національній боротьбі й малій культурності народу дійшло страшних розмірів, державна влада мусить подбати про охорону й догляд за ними». Проте затвердити підготовлений законопроект уряд УНР не встиг – завадило загострення військово-політичної обстановки в зв'язку з наступом більшовиків [40].

В цей час на Поділлі почалося активне збереження архівів ліквідованих установ та покинутих шляхетських маєтків шляхом їх передачі Кам'янець-Подільському державному українському університету. Так, ректор університету Іван Огієнко для запобігання знищення архіву Дворянських депутатських зібрань просив передати його Кам'янець-Подільському державному українському університету [41].

10 вересня 1919 року Пилип Клименко заборонив доступ до жандармського архіву, який був описаний та тимчасово знаходився в помешканні громадської бібліотеки [42].

19 вересня 1919 року наказом П. В. Клименка передбачалося: «Архіви скасованих установ, а саме: дворянського депутатського зібрання, жандармського управління, губернського статистичного комітету при губернському правлінні... передати до Кам'янець-Подільського державного українського університету» [43].

Що стосується жандармського архіву, то про його передачу університету прохав також Розпорядчий комітет Кам'янець-Подільської громадської бібліотеки, адже на той час там не було пристосованих приміщень [44].

6 жовтня 1919 року в Кам'янці-Подільському під впливом пам'яткоохоронців було видано наказ Головного отамана армії УНР Симона Петлюри та військового міністра Всеволода Петріва про переважне право зберігання документів у державних архівах. У документі вказувалося, що «архівним комісіям, коли маютья відомості про існування де б то не було військово-історичних

і архівних документів, які не мають традиційно-родинного характеру, а покладають в масштабі державного і громадського значення, надаю право заборони на знищення цих документів і право секвестру для державного архіву» [45].

Після ревізії будинку архіву Губернського правління по вулиці Довгій його стан було визнано незадовільним і констатовано необхідність негайного ремонту. В акті обстеження архівного будинку П. В. Клименко вказував, що «завдяки нерівномірній осадці будинку, не маючого фундаменту, одна стіна розкололась від верху до низу наскрізь, ринви для стікання води попсовані і вода руйнує стіни, покрівля в деяких місцях протікає. Зважаючи на те, що зазначений будинок має архітектурну цінність пам'ятки будівництва кам'яного кінця XVIII століття, а також, що розвалення його загрожує цінному архіву бувшого Губернського правління. Зазначений будинок потрібно негайно полагодити: прибудувати до стін два контрфорси і ринви для стоку води на місце старих приробити» [46]. Розглядалося також питання про передачу цього архіву університету [47].

Невдовзі П. В. Клименком було прийнято рішення про передачу Кам'янець-Подільському державному українському університету архіву Кам'янець-Подільської міської поліції [48].

Велике занепокоєння в подільських пам'яткоохоронців викликало те, що в «жидівських крамницях м. Кам'янець» з'явилося багато науково цінних документів. Як виявилось, колишній архіваріус Губернського правління продав понад 800 пудів актових книг [49].

Велику загрозу для збереження архівних матеріалів становила катастрофічна нестача паперу для державного діловодства. Зокрема мали місце випадки переробки архівних документів на паперових фабриках. У тогочасних документах вказувалося, що «в Кам'янці всі склепи були заповнені архівними матеріалами, та найбільше архівів загинуло на паперовій фабриці Коцебу (за Кам'янцем), куди вивозилися архіви цілими фурами для переробки як сирець» [50]. Проте пам'яткоохоронці намагалися підійти до цього питання так, щоб архівна спадщина зазнала найменших можливих втрат. Так, постановою Подільського губернського комісара від 29 жовтня 1919 року передбачалося відправляти архівні матеріали на паперову фабрику Лідії Коцеби для повторної переробки на папір. Проте зазначалося, що для переробки можна використати

«деяку кількість паперу з архіву Подільського Губернського Правління, а також з архівів і других підлеглих Комісаріату установ, за для чого попередньо скласти Комісію для розбору підлягаючих передачі на паперову фабрику діл і паперів з того боку, чи не мають вони якого-небудь історичного або археологічного значення» [51]. Комісію мав очолити «урядовець особливих доручень при Подільським Губернським Комісаріаті Демченко, запросивши в склад тої Комісії представника від Міністерства Народної Освіти» [52].

Разом з тим пам'яткоохоронну діяльність продовжувало Подільське церковне історико-археологічне товариство, яке, виявляючи та упорядковуючи різні залишені архівні матеріали, звернуло увагу на необхідність «всі архіви та архівні матеріали, перебуваючи в найбільш загрозовому стані, перевезти до архіву Губернського правління, а військові – до Кам'янецької фортеці». Завдяки зусиллям Юхима Сіцінського було збережено десятки тисяч цінних документів [53].

Зважаючи на величезну проведену роботу, постало логічне запитання про створення в Кам'янці-Подільському Наукового архіву. На його організацію було потрібно 46600 крб. [54]. Завдяки наполяганням ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету Івана Огієнка питання про його створення було вирішено позитивно. З березня 1920 року в університеті була запроваджена посада архіваріуса. На цю роботу запросили журналіста, військового, активного учасника збройної боротьби за українську незалежність П. О. Богацького. За його ж спогадами, архів К-ПДУУ розміщувався на третьому поверсі головного будинку у просторій і світлій кімнаті. Тут розмістили справи «Подільського губернського жандармського управління, багатьох інших установ, як наприклад, ... Окружного суду, Повітового і Мирowego суду, Консистерії і багатьох інших, які професор Огієнко вже встиг доставити для Університетського архіву. Сюди ж було передано архіви Міністерств УНР та різних організацій та установ при їх ліквідації» [55].

Вже на початку 1920 року діяв науково-дослідний архів, де були тисячі цінних документів, взятих на збереження. Проте через рік він був ліквідований працівниками ВУЧК під час конфіскації «антирадянських» документів [56].

Отже, період другої половини XIX – початку XX ст. був надзвичайно насиченим в плані збереження архівної спадщини на Поділлі. До

початку XX ст. архівні документи, переважно через виробничу необхідність зберігалися при установах, які їх творили. Вперше науковий підхід до архівної справи був використаний у 70-х рр. XIX ст. по відношенню до архіву Подільської духовної консисторії. Велике значення для розвитку архівної справи мало утворення архіву при Подільському церковному історико-археологічному товаристві. Проте найбільш інтенсивним для розвитку архівної справи на Поділлі виявився період Української революції. Саме в

цей час формується законодавча база охорони архівної спадщини, створюються професійні пам'яткоохоронні структури, заклади. Велику роль у цьому процесі відіграли Ю. Й. Сіцинський, П. В. Клименко, І. І. Огієнко, Л. Б. Б'ялковський, О. З. Неселовський, П. Г. Клепатський, С. С. Дложевський та інші представники Подільського церковного історико-археологічного комітету. З остаточним встановленням радянської влади на Поділлі розпочався новий етап у розвитку архівної справи на Поділлі.

Джерела та література

1. Завальнюк О. М. З історії архівної справи на Поділлі (Хмельниччині) у XIV–XXI ст. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький // Архівна справа на Хмельниччині: зб. документів, матеріалів, світлин. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 2012. – С. 8-42; Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет: основні результати діяльності / О. М. Завальнюк // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 398-409; Завальнюк О. М. Ю. Й. Сіцинський у 1917-1920 рр.: громадянсько-політичний, культурно-просвітній і науковий аспекти / О. М. Завальнюк // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцинського та Володимира Січинського: зб. матер. міжн. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Ю. Сіцинського і 115-річчю від дня народження В. Січинського. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2010. – С. 62-64.
2. Нестуля О. О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії) / О. О. Нестуля; НАН України, Ін-т іст. України та ін. – К.; Полтава, 1994. – 240 с.; Нестуля О. О. Визвольні змагання українського народу і охорона пам'яток культури: 1917-1920 рр. / О. О. Нестуля; Полтав. наук. т-во краєзнавців та ін. – Полтава, 1993. – 90 с.; Нестуля О. О. Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. / О. О. Нестуля; НАН України, Ін-т іст. України. – К., 1995. – Ч.1: 1917 – середина 20-х рр. – 280 с.; Нестуля О. О. Охорона пам'яток історії і культури в Україні (1917-1919 рр.): зб. док. і матер. / О. О. Нестуля (авт.-упорядник) та ін.; В. О. Горбняк (відп. ред.); НАН України, Ін-т іст. України. – К.: Ін-т іст. України, 2008. – 319 с.; Нестуля О. О. Роль П.В. Клименка в організації охорони пам'яток Поділля за доби Директорії УНР / О. О. Нестуля // Духовні витoki Поділля: творці історії краю. – Хмельницький: Поділля, 1994. – С. 307-309.
3. Трембіцький А. М. Є. Й. Сіцинський – організатор краєзнавчого руху і регіональних досліджень / А. М. Трембіцький // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. І. – С. 76-102.
4. Державний архів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 260, арк. 2зв.-3.
5. Там само, спр. 690, арк. 1-7.
6. Там само, спр. 505, арк. 1-9.
7. Там само, спр. 9016, арк. 1-4
8. Там само, спр. 980, арк. 1-4.
9. Там само, спр. 8947, арк. 14.
10. Там само, арк. 28-31.
11. Там само, арк. 13, 51.
12. Там само, арк. 13.
13. Там само, арк. 10.
14. Там само, арк. 35-45.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1072, оп. 1, спр. 36, арк. 9.
16. Там само, спр. 37, арк. 2.
17. Баженова С. Е. Ю. Й. Сіцинський та Ю. А. Ролле: перехрестя долі / С. Е. Баженова // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцинського та Володимира Січинського: зб. матер. міжн. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Ю. Сіцинського і 115-річчю від дня народження В. Січинського. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2010. – С. 123.
18. Яворовский Н. И. Несколько слов о деятельности комитета для историко-статистического описания Подольской епархии / Н. Я. // Подольские епархиальные ведомости. – 1883. – №44. – С. 839.
19. Там само.
20. Державний архів Хмельницької області, ф. р-3333, оп. 1, спр. 16, арк. 1-12.
21. Там само, спр. 17, арк. 1-33.

22. ЦДАВО, ф. 2582, оп. 1, спр. 182, арк. 10-11.
23. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 12, спр. 969, арк. 1-4.
24. Трембіцький А. М. Вказ. праця. – С. 87.
25. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний... – С. 405-409.
26. Державний архів Хмельницької області, ф. р-582, оп. 1, спр. 93, арк. 17.
27. Черняк В. В. Леон Бялковський: польський академік з Поділля / В. В. Черняк // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 629; Трембіцький А. М. Вказ. праця. – С. 85; Завальнюк О. М. Ю. Й. Сіцинський у 1917-1920 рр... – С. 25.
28. Завальнюк О. М. З історії архівної справи... – С. 14.
29. Завальнюк О. М. Ю. Й. Сіцинський у 1917-1920 рр... – С. 26; Нестуля О. О. Біля витоків... – С. 72-73; Нестуля О. О. Доля церковної старовини... – С. 57-59; Черняк В. В. Вказ. праця. – С. 629.
30. Нестуля О. О. Визвольні змагання... – С. 72-73.
31. Пам'ятки. Monuments: зб. док. і матер. / упоряд.: К. І. Клімова, В. П. Ляхоцький, І. Б. Матяш та ін. – К., 1998. – Т. 1. – С. 122-123.
32. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 6, арк. 28.
33. Нестуля О. О. Доля церковної старовини... – С. 57-59.
34. Нестуля О. О. Роль П. В. Клименка... – С. 308.
35. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 6, арк. 27.
36. Там само, арк. 46а зв.
37. Завальнюк О. М. З історії архівної справи... – С. 16; Українська старовина: орган Комісії для охорони пам'яток старовини та мистецтва при Головному управлінні мистецтв та національної культури. – 1919. – №1. – С. 9.
38. ЦДАВО, ф. 1072, оп. 1, спр. 37, арк. 1.
39. Там само, арк. 2.
40. Нестуля О. О. Роль П. В. Клименка... – С. 309.
41. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 14, арк. 54.
42. Там само, арк. 68.
43. Там само, арк. 78.
44. Там само, спр. 17, арк. 8.
45. Там само, спр. 14, арк. 103.
46. Там само, арк. 115-115зв.
47. Там само, арк. 107, 112.
48. Там само, арк. 114.
49. Там само, арк. 133.
50. Українська старовина. – 1919. – №1. – С. 9.
51. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 14, арк. 119.
52. Там само.
53. Трембіцький А. М. Вказ. праця. – С. 86.
54. Там само, арк. 137-137зв.
55. Завальнюк О. М. З історії архівної справи... – С. 18.
56. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний... – С. 405-409.

Ігорь Старенький

Деятельность подольского духовенства по сохранению архивного наследия на территории Подолья во второй половине XIX – начале XX в.

В статье рассматривается эволюционный процесс формирования архивов на Подолье в XIX – начале XX в., охрана архивного наследия в начале XX в., законодательное оформление необходимости сохранения архивных материалов в период Украинской революции.

Ключевые слова: *духовенство, архивное дело, архив, Подолье, охрана памятников, Архивная комиссия, Ю. И. Сицинский, П. В. Клименко.*

Igor Starenky

Activity Podolski clergy preservation of archival heritage in the skirts in the second half of the nineteenth – early twentieth century

In this article the evolutionary process of the archives on the tail of the nineteenth - early twentieth century, health archival heritage in the early twentieth century, legislative support necessary preservation of archival materials during the Ukrainian revolution.

Key words: *clergy, archiving, archive, skirts, protection of monuments, Archival Commission, Yu. J. Sitsinsky for future generations, P. V. Klimenko.*